

## Demografie in de Natuurverkenning 2011

F.R. Veeneklaas      Alterra Wageningen UR, Postbus 47, 6700 AA Wageningen  
Tel. (0317) 48 07 00; e-mail: info.alterra@wur.nl  
J. Vader              LEI Wageningen UR, Postbus 29703, 2501 LS Den Haag  
Tel: (070) 335 83 30; e-mail: informatie.lei@wur.nl

In 2011 publiceert het Planbureau voor de Leefomgeving zijn vierde Natuurverkenning. Ten grondslag aan deze verkenning liggen vier zogenoemde beleidsscenario's en een tweetal omgevingsscenario's. Beleidsscenario's zijn streefbeelden op het gebied van natuur en landschap gecombineerd met beleidsstrategieën om deze te bereiken. Omgevingsscenario's hebben betrekking op maatschappelijke ontwikkelingen die buiten het domein van natuur- en landschapsbeleid liggen, maar wel een belangrijke invloed hebben op de mate van doelbereiking. Het Wot-werkdocument *Demografie in de Natuurverkenning 2011* (Veeneklaas & Vader, 2010) dient als input voor die omgevingsscenario's. Het behandelt de gevolgen voor natuur en landschap van demografische ontwikkelingen tot 2040. Die effecten verlopen via het ruimtebeslag door bebouwing, openluchtrecreatie en vestigingspatronen & woonvoorkeuren. Er is gebruik gemaakt van de regionale bevolkingsprognose van het CBS/PBL van 2009, met daaraan toegevoegd twee varianten voor migratie. Er is verder een vergelijking gemaakt met de CPB/RPB/MNP studie *Welvaart en Leefomgeving* uit 2006.

### Relatie demografie en natuur & landschap

Demografische ontwikkelingen zijn een belangrijke omgevingsfactor voor ontwikkelingen op het gebied van natuur en landschap. Zij zijn van directe invloed op het ruimtebeslag van woningen, werklocaties en infrastructuur. Verder bepalen zij mede consumptiepatronen waarbij wij ons hier vooral concentreren op het recreatiegedrag. Leefstijlopbouw en herkomst van de bevolking zijn verder van invloed op vestigingsgedrag en woonvoorkeuren. Het is om deze redenen dat in het kader van de Natuurverkenning 2011 van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) nader is gekeken naar de verwachtingen voor demografie in de komende decennia. De resultaten zullen als input dienen voor de omgevingsscenario's van de Natuurverkenning, de scenario's die ter zake doende maatschappelijke ontwikkelingen beschrijven die zich buiten het domein van het natuur- en landschapsbeleid voltrekken.

Het gaat in deze paper niet om de bevolkingsprognose zelf, maar om de gevolgen die demografische ontwikkelingen kunnen hebben op natuur en landschap. Er wordt gebruik gemaakt van de meest recente prognose van het CBS/PBL uit 2009, waar een bandbreedte aan wordt toegevoegd. De bandbreedte is gebaseerd op verschillen in migratie en leidt tot een hoge en

lage demografische variant. In de Natuurverkenning 2011 wordt gebruik gemaakt van de demografische data uit twee scenario's uit *Welvaart en Leefomgeving* (WLO), de scenariostudie uit 2006 (CPB/RPB/MNP, 2006). Ook hier is sprake van een hoge en lage demografische variant, maar de bandbreedte is groter. Het verschil in bandbreedte heeft geen effect op het beeld dat hier wordt geschetst van de belangrijkste gevolgen die demografische ontwikkelingen kunnen hebben op natuur en landschap.

### Ruimtebeslag door bebouwing

Belangrijkste factor bij het ruimtebeslag door bebouwing zijn de woningen. Hierbij speelt, naast de bevolkingsomvang, ook het welvaartsniveau en de huishoudengrootte een aanzienlijke rol. Ter illustratie het volgende voorbeeld. Rond 1900 woonden er in Nederland vijf miljoen mensen, nu zestien en een half, ruim een verdrievoudiging. De woningbehoefte, gerekend naar woninginhoud per ingezetene vertwaalfvoudigde daarentegen in die periode. Naast het ruimtebeslag door wonen, moet ook dat voor mobiliteit niet worden onderschat. Een voor de natuur belangrijk kenmerk van wegen is dat deze ononderbroken lijnen in het landschap trekken die voor dieren (voor zover die niet kunnen vliegen) en planten barrières vormen: het probleem van versnippering van leefgemeenschappen.

## Consumptie, in het bijzonder recreatie

Mensen consumeren en dit brengt - vooral als het goederen betreft - allerlei vormen van milieubelasting met zich mee. Omdat hier sprake is van een natuurverkenning, en geen milieuverkenning, concentreren wij ons op een onderdeel van de consumptie: openluchtrecreatie. Deze heeft de meest directe impact op natuur en landschap, en biedt tegelijkertijd ook een draagvlak voor natuur- en landschapsbeleid via de gebruikswaarde.

Vooral de bevolkingssamenstelling (leeftijdsopbouw, aandeel allochtonen) is bepalend voor het recreatiegedrag en natuur- en landschapsvoorkeuren. De bevolkingssamenstelling en de ruimtelijke spreiding bepalen de intensiteit van het recreatief gebruik.

## Vestigingspatronen; woonvoorkeuren

Voor een natuurverkenning is de ruimtelijke spreiding van de bevolking over het land van cruciale betekenis. Bij een gegeven bevolkingssamenstelling maakt het voor de natuur bijvoorbeeld veel uit of er sprake is van diffuse verstedelijking of geconcentreerde bewoning bij relatief lege stukken elders. Voor landschapsbeleving is afwisseling en de relatieve nabijheid van groen van direct belang; ook zaken die de ruimtelijke verdeling betreffen. Vooral nu er sprake is van bevolkingskrimp in bepaalde gebieden, terwijl tegelijkertijd de ruimtedruk op andere plaatsen nog toeneemt, verdient deze ruimtelijke spreiding in de toekomst aandacht.

## Toekomstige bevolkingssamenstelling; onzekerheid over migratie

In 2006 voorspelde het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) dat Nederland in 2030 17,0 miljoen inwoners zou tellen. Twee jaar later, in december 2008, paste het CBS de prognose van de bevolkingssamenstelling in dat jaar aan naar 17,4 miljoen. Het is vooral de voorspelling van het immigratiecijfer die deze uitkomsten beïnvloedt. Dit cijfer heeft altijd grote schommelingen vertoont. Na 1970 zijn immigratiecijfers waargenomen die varieerden van minder dan 70.000 per jaar tot, in 2008, 140.000. Redenen die hieraan ten grondslag liggen, zijn vooral van politieke (immigratiebeleid, nationaal en Europees) en economische aard (conjunctuur, aantal vacatures). De jaarlijkse

schommelingen zijn groot maar ook de langetermijnverwachtingen moeten constant worden bijgesteld. De verwachtingen van het migratiesaldo op de lange termijn varieerden van -10.000 per jaar tot +35.000 per jaar, een bandbreedte van 45.000 per jaar. Op basis van deze waarneming is in deze paper een bandbreedte van plus of minus 25.000 verondersteld rond de prognose als zijnde een 'lage demografische variant' en een 'hoge demografische variant'. Deze varianten (en de prognose/trend) worden vergeleken met de WLO-scenario's. Die vergelijking laat zien dat WLO een grotere bandbreedte hanteert, waarbij één van de WLO-scenario's een krimp laat zien (scheelt 900.000 met de lage CBS-variant) en één een sterke groei (scheelt 1,5 miljoen met de hoge CBS-variant). Tabel 1 geeft een overzicht van de diverse demografische prognoses.

## Bevolkingssamenstelling: vergrijzing en niet-westerse allochtonen

### Vergrijzing

Nu is ruim één of de zeven van de Nederlandse bevolking ouder dan 65, over 10 jaar is dat naar verwachting één op de vijf, over 20 jaar bijna één op de vier en over 30 jaar ruim één op de vier. Dit heeft een aantal mogelijke consequenties die van belang zijn voor natuur en landschap.

- *Binnenlandse pensioenmigratie en pensioenemigratie.* Deze is tot nu beperkt, maar zal in absolute zin waarschijnlijk toenemen, maar wellicht in relatieve zin ook. De toekomstige generatie ouderen is welgestelder, onafhankelijker en langer mobiel en zelfstandig.
- *Belang directe woonomgeving groeit.* Door fysieke beperkingen van de toenemende groep ouderen neemt het belang van de dagelijkse leefomgeving toe. Maar ook zonder die beperkingen, brengen ouderen gemiddeld genomen meer tijd in en om de woning door dan niet-senioren, wat bijvoorbeeld betekent dat aan een mooi uitzicht meer waarde wordt gehecht. Verwacht mag dus worden dat vooral de kwaliteit van de omgeving bij een vergrijzende bevolking aan belang wint, waaronder de 'groene' kwaliteit.

Tabel 1: Bevolking in 2040 volgens diverse prognoses.

	2010	Regional Communities (2040)	Global Economy (2040)	CBS-laag (2040)	CBS-prognose (2040)	CBS-hoog (2040)
<b>Bevolking (miljoen)</b>	16,5	15,8	19,7	16,7	17,5	18,2
<b>Aantal huishoudens (miljoen)</b>	7,3	6,9	10,1	7,9	8,3	8,6
<b>Aantal 65+ (%)</b>	15	25	23	26	26	26

Bron: CBS Statline, 2010 en [www.welvaartenleefomgeving.nl](http://www.welvaartenleefomgeving.nl)

## Niet-westerse allochtonen

Het Centraal Bureau voor Statistiek maakt om de twee jaar prognoses van aantallen allochtonen in Nederland. De verwachting is dat er in 2040 zo'n 2,8 miljoen niet-westerse allochtonen in Nederland zullen wonen, zie ook tabel 2.

Onderzoek wijst uit dat niet-westerse allochtonen landschappen en natuur anders waarderen, andere woonwensen hebben met betrekking tot locatie en andere voorkeuren tentoonspreiden in hun openluchtrecreatiegedrag. Deze verschillen zijn niet terug te voeren tot louter sociaal-economische kenmerken als inkomen en opleidingsniveau of demografische kenmerken als leeftijdsopbouw of gezinsgrootte. Zij lijken ook een culturele component te hebben. Een cultureel aspect dat bij westerse allochtonen minder speelt, en derhalve maakt dat een aparte behandeling van juist de groep niet-westerse allochtonen op z'n plaats is in dit verband. Daarbij moet echter ook worden gesteld dat er tussen de groepen niet-westerse allochtonen onderling ook veel verschillen in voorkeuren en recreatiegedrag aanwezig kunnen zijn.

Wat betreft recreatie in de directe woonomgeving, dus om en nabij het huis, zijn er weinig verschillen te ontdekken tussen de wensen van niet-westerse allochtonen en autochtonen. Op het gebied van recreatie (iets) verder weg liggen de wensen wel anders. Het Nederlandse landschap wordt over het geheel genomen door allochtonen lager gewaardeerd dan door autochtonen. Vaak zijn ze er ook onbekend mee. Natuurlijke gebieden buiten de stad, zoals Nationale Parken of Nationale Landschappen, maar ook de duinen of veenweidegebieden, worden nauwelijks door allochtonen bezocht. Dit in tegenstelling tot autochtonen, die dergelijke gebieden ook hoger waarderen. De voorkeur van allochtonen gaat veelal uit naar een stadspark. Ze hebben eerder behoefte aan 'gebruiksgroen' dan aan 'kijkgroen' en bezoeken een park vooral om elkaar te ontmoeten.

## Regionale verschillen in krimp en groei

### Krimp

Ondanks het feit dat de bevolking in Nederland nog wel enige decennia zal blijven groeien (licht), moeten sommige gebieden wel degelijk rekening houden met een substantiële bevolkingskrimp. Dit is voor Nederland een vrij uniek verschijnsel. Bevolkingskrimp is nu al waar te nemen in Zuid-Limburg, Noordoost-Groningen, Zeeuws-Vlaanderen en enkele vergrijsde gemeenten in midden van het land. In de periode tot 2025 zal naar verwachting ruim de helft van de gemeenten te maken krijgen met een teruglopend aantal inwoners en een vijfde met een vermindering van het aantal huishoudens binnen de gemeentegrenzen.

Slechts in enkele gebieden in het westen van Nederland plus de provincie Utrecht, in midden Brabant en in het noorden (Groningen-Assen) wordt een duurzame bevolkingsgroei verwacht, in het grootste deel van Nederland vindt er binnen 30 jaar een omslag van groei naar krimp plaats. Doordat de huishoudengrootte nog steeds daalt – in 1980 waren er gemiddeld 2,8 personen/huishouden, in 2010 was dit gedaald tot 2,2 en een verdere daling tot net boven de 2 personen per huishouden wordt voorzien – zal de krimp in aantallen huishoudens beperkt blijven tot een klein aantal regio's. Figuur 1 geeft een beeld van de verwachte bevolkingsgroei van 2010 tot 2040, terwijl figuur 2 de verwachte huishoudensontwikkeling tot 2040 laat zien.

### Groei

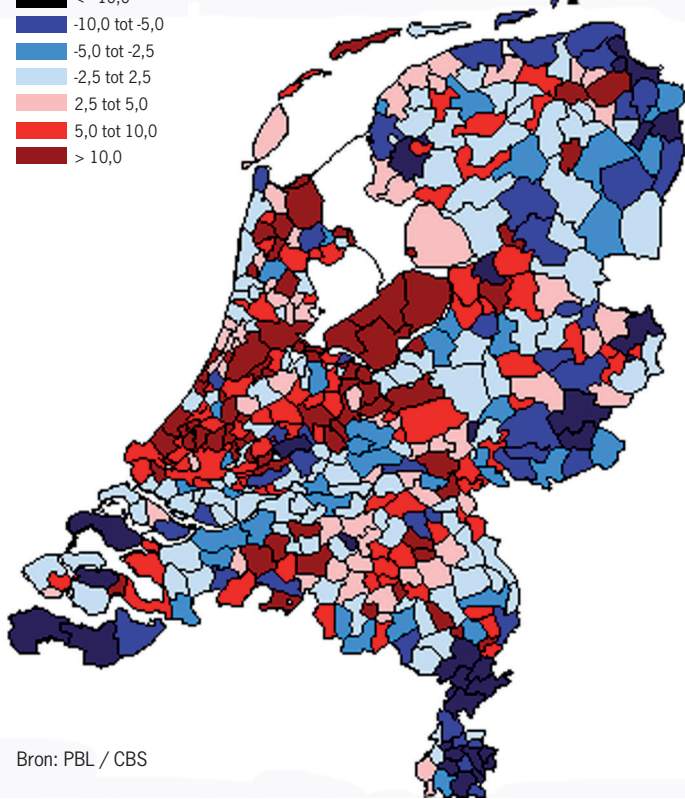
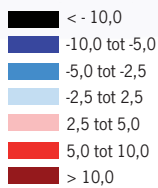
De verwachting is echter dat de ruimtedruk in het Westen met inbegrip van de zandgebieden in Midden- en Zuid-Nederland onverminderd hoog zal blijven. Niet alleen voor woningen en infrastructuur maar ook voor recreatieruimte. Tegenover de mogelijke trek van ouderen naar het platteland vanwege rust, ruimte en groener (en goedkoper) wonen, staan ook ouderen die aangetrokken blijven door de uitgebreidere voorzieningen in de stad. Verwacht wordt dat de ruimtedruk rond de steden zal

Tabel 2: CBS-prognose van het aantal niet-westerse allochtonen in Nederland van 2010 en 2040, in absolute aantallen en als percentage van de Nederlandse bevolking.

Jaar	Aantal inwoners van Nederland	Aantal niet-westerse allochtonen	Aandeel nietwesterse allochtonen	waarvan eerste generatie
2010	16,5 mln.	1,8 mln.	11%	57%
2040	17,5 mln.	2,8 mln.	16%	49%

Bron: CBS Statline, 2010

## Bevolkingsgroei 2010-2040



Bron: PBL / CBS

Figuur 1: Verwachte bevolkingsgroei in Nederland van 2010 tot 2040.

aanhouden. Mensen willen van twee walletjes eten: de voorzieningen van de stad op aanvaardbare afstand, maar wonen in een rustige, veilige, groene 'plattelandsomgeving' die echter niet per se op het platteland hoeft te liggen.

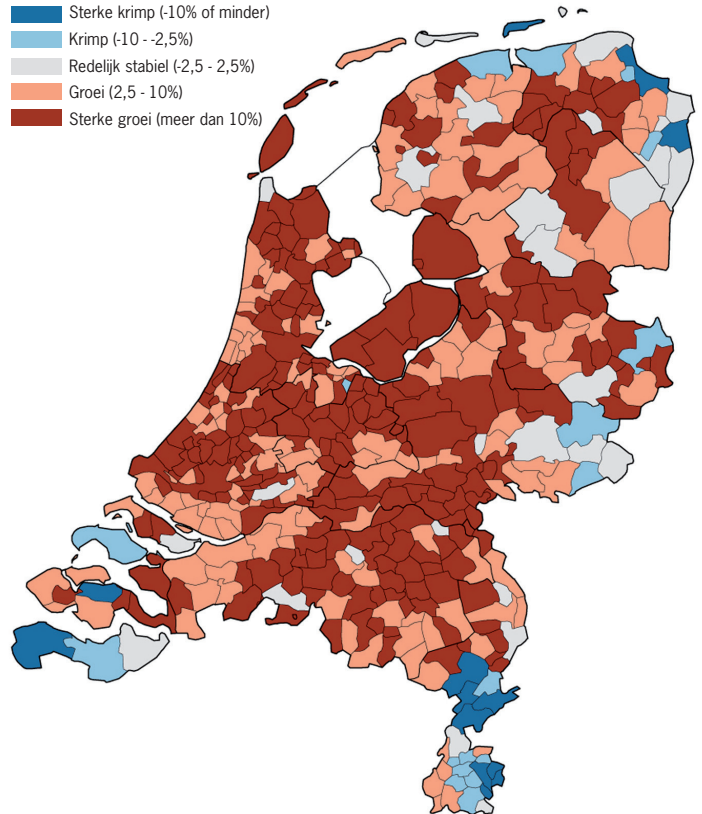
De regionale verschillen in druk op de ruimte en druk op groen en natuur zullen niet verdwijnen, maar eerder toenemen. De bevolkingsontwikkeling is hier maar slechts voor een klein deel debet aan, maar van een gelijkmatige spreiding over Nederland van het voorlopig nog groeiend aantal huishoudens, en dus woningen, is geen sprake. In het drukke Westen, incl. de zandgebieden in Midden- en Zuid Nederland, blijft de nabijheid van de stad met haar werkgelegenheid en voorzieningen een belangrijke vestigingsfactor. En waar woningen nodig zijn, zal buitengebied blijvend verdwijnen: verstedening.

## Woonmotieven en woonvormen

### Vestigingspatroon

Waar mensen zich vestigden, werd in het verleden vooral bepaald door de - plaatsgebonden - economische activiteiten.

## Huishoudensontwikkeling per gemeente 2008-2040



Figuur 2: Verwachte huishoudensontwikkeling per gemeente van 2008 tot 2040.

Het waren de locatie van de landbouw, de industrie en de transportknooppunten (havens, kruisingen van wegen, oversteekplaatsen van de rivier), die in sterke mate het vestigingspatroon bepaalden. Nu werkt ruim tweederde van de beroepsbevolking in de dienstensector. In een diensteneconomie zijn activiteiten vooral gebonden aan plekken waar veel mensen wonen. De band met de fysieke omgeving is minder dwingend; de spreiding van economische activiteiten is meer een zaak van het overerfde vestigingspatroon geworden. Tel daarbij op lossere familiebanden, afkomst als minder sterk sturende factor en sterk toegenomen mogelijkheden van communicatie en mobiliteit, en de verwachting is gerechtvaardigd dat de woonlocatie steeds meer een kwestie van vrije keuze zal worden. Dit geldt zeker voor de gepensioneerden, maar ook voor anderen.

### Nieuwe vormen van segregatie

De woonlocatie wordt steeds minder door sociale en economische motieven bepaald. Andere motivaties nemen aan belang toe. Dit kan tot vormen van segregatie leiden.

### Culturele segregatie?

Ondanks tendenties naar homogenisering van Nederland, vooral morfologisch, maar ook sociaal-cultureel, blijven bij ruimtelijke spreiding en bij binnenlandse migratiebewegingen culturele verschillen nog wel van invloed. Daardoor zijn bepaalde streken, zoals de provincie Utrecht of de Veluwezoom, aantrekkelijker voor bewoners van de Randstad dan bijvoorbeeld Limburg, een provincie waar de bevolkingsgroei lijkt te gaan stagneren. Een verdere ruimtelijke uitsortering in sommige plattelandstreken op sociaal-culturele gronden is niet ondenkbaar.

### Milieusegregatie?

Vroeger betekende 'milieu' de stand of klasse waar men uit afkomstig was (in het Frans heeft het deze betekenis behouden). Deze 'milieus' woonden ook gescheiden. Tegenwoordig wordt 'milieu' in het Nederlands vooral in een andere betekenis gebruikt: de fysieke leefomgeving. Is het denkbaar dat de scheidslijnen zich in de toekomst op grond van milieumomstandigheden gaan aftekenen? Tussen risiconemers en risicomijders, of tussen zorgelijken en onbezorgden? Luchtkwaliteit, geluidsoverlast en overstromingsrisico dienen zich nu al aan als mogelijke factoren bij woningkeuze. Woningprijzen en verzekeringspremies zullen uiteenlopen ten gevolge van de fysieke omgeving.

### Financiële segregatie?

In het verlengde van het voorgaande, kan men zich de vraag stellen of scheiding zich steeds meer langs financiële grenzen zal aftekenen. Uiteraard is dit niets nieuws, maar tot voor kort waren de rijken tijdens hun werkzame leven gedwongen weliswaar gescheiden maar in de buurt van de armen te wonen. Vooral om economische redenen maar ook vanwege mobiliteits- en communicatiebeperkingen. Daar is in de toekomst minder reden toe.

De rijken van de toekomst (waaronder de vermogende senioren) kijken niet alleen naar de woning zelf maar ook naar de kwaliteit van de fysieke leefomgeving. Deze willen zij dan wel beschermen en wellicht afschermen. Projectontwikkelaars zien niet voor niets brood in enclaves voor vermogenden, soms in de vorm van 'thema-wonen': golf resorts, woonwijken met bij ieder perceel een aanlegsteiger, wonen en paardenhouderij, landgoedwonen, 'wonen in je eigen natuurgebied', en wat zich nog in de toekomst moge aandienen. Vaak zullen deze thema-woonparken gesitueerd zijn in het buitengebied. Het gaat namelijk om ruimtevragende activiteiten: in deze voorbeelden golf, watersport, paardenhouderij, en natuurbeleving. Omdat er een gezamenlijke belangstelling dan wel vrijetijdsbesteding is, worden speciale voorzieningen voor de specifieke behoeften van de doelgroep rendabel, en men voelt zich geborgen onder gelijkgezinden.

Ruimtelijke afzondering van vermogenden gaat in Nederland vooral via het opwerpen van 'zachte' barrières, het meest eenvoudig via de prijs van onroerend goed, meer fysiek door water- of groensingels. Hekken, behalve dan om de tuin natuurlijk, komen er meestal niet aan te pas. Overheidsbeleid en maatschappelijke opvattingen zijn hier debet aan. Maar bij een liberaler beleid en een liberaler politiek klimaat is een ontwikkeling naar *gated communities* naar Amerikaans voorbeeld ook in Nederland voorstelbaar.

Bij het werkelijk welvarende deel van de bevolking is er een, nu nog grotendeels latente, behoefte aan private landgoederen. Grootgrondbezit is in het dichtbevolkte Nederland het ultieme statussymbool. Liberalisering van het ruimtelijke-orderingregiem kan deze latente behoefte realiseerbaar maken. Bij een terugtrekkende landbouw, een reële mogelijkheid, liggen hier kansen voor natuur, en dan vooral bos, met lage publieke beheerlasten. Landschappelijk leidt vervanging van landbouw door landgoed door de bank genomen tot bebouwing en verdichting van landschappen.

Het mag duidelijk zijn dat deze ontwikkelingen prachtige landschappen en interessante natuur kunnen voortbrengen, met als premie nog een grote verscheidenheid ook, maar dat openbare toegankelijkheid gevaar loopt. Hier botst afgeschermd wonen met recreatief gebruik.

## Conclusies

Demografische ontwikkelingen kunnen op diverse wijze direct en indirect invloed hebben op natuur en landschap. De belangrijkste effecten verlopen via ruimtebeslag door bebouwing, recreatieve consumptie en vestigingspatronen.

### Ruimtebeslag door bebouwing

In de komende decennia zal de omvang van de bevolking waarschijnlijk nog licht toenemen, waarschijnlijk tot rond 17,5 miljoen. Onzekerheid over met name migratiestromen bemoeilijkt echter demografische voorspellingen. Daarom zijn een bevolkingskrimp of juist sterkere bevolkingsstijging ook niet uit te sluiten. De uiteindelijke omvang is sterk bepalend voor het ruimtegebruik. Een bandbreedte van 1,5 miljoen betekent zo'n 700.000 woningen en daarbij behorende infrastructuur en voorzieningen meer of minder. Maar de omvang zegt niet alles. Welvaart, samenstelling en herkomst van de bevolking zijn ook van belang. Een hoger welvaartsniveau leidt in de regel tot een groter ruimtegebruik per persoon. De levensfase, maar ook de herkomst van iemand bepaalt mede waar en hoe iemand wil wonen en waar en hoe deze persoon zijn vrije tijd wil doorbrengen.

## Recreatieve consumptie

De vergrijzing is een van de belangrijkste demografische ontwikkelingen van de toekomst. Het aandeel 65-plussers loopt naar verwachting op van 15% naar 25% in twee à drie decennia. Dit heeft allerlei maatschappelijke consequenties, maar kan ook invloed hebben op natuur en landschap. Daarbij gaat het vooral om de woonvoorkeuren van de ouderen. Zij zijn vrijer om te gaan wonen waar zij willen. Tevens gaat het om hun omgevingsvoorkeuren en hun waardering voor natuur en landschapswaarden. Ouderen hebben behoefte aan groen in de directe woonomgeving. Verder zullen ouderen ook in de toekomst vooral een voorkeur houden voor wandelen en fietsen. Het is de vraag of het huidige recreatienetwerk voldoet aan de vraag van die grote groep toekomstige ouderen.

## Vestigingspatronen

Regionale verschillen in bevolkingsontwikkeling lijken groter te worden in de toekomst. De dichtbevolkte gebieden raken nog dichter bevolkt en de relatief dunbevolkte gebieden krijgen te maken met krimp. De meeste krimpgebieden krijgen voorlopig nog niet te maken met een afnemend aantal huishoudens, waardoor de ruimtelijke impact in termen van bebouwing wordt afgezwakt. Wel komt er in die gebieden een eind aan de voortdurende expansie van bebouwing (woningen, werklocaties, infrastructuur) die we in de naoorlogse periode als vanzelfsprekend hebben leren ervaren. In de Randstad neemt de druk op natuur en landschap verder toe doordat de bevolking hier groeit, maar ook omdat het ruimtebeslag voor wonen toeneemt.

De woonlocatie wordt steeds minder door sociale en economische motieven bepaald; andere motieven winnen aan belang. De kwaliteit van de woonomgeving wordt een belangrijke pullfactor. Het landelijke gebied, vooral dat in de buurt van de stedelijke agglomeraties, wordt door velen als een aantrekkelijke woonomgeving beschouwd: veilig, groen, schoon, minder luchtvervuiling en geluidsoverlast. Bovendien heeft men een beeld van gemoedelijkheid en geborgenheid die men in de stad ontbeert. Mede door de groeiende woonfunctie van het platteland, wordt het contrast tussen stad en platteland kleiner, bijvoorbeeld in termen van voorzieningen. Deze toename van de woonfunctie biedt kansen voor het behoud en de ontwikkeling van natuur- en landschapswaarden. Deze bepalen immers mede de aantrekkingskracht van het platteland. De trek naar buiten kan zich uiten in vormen van segregatie, thematisch of financieel. Dit hoeft niet ten koste te gaan van natuur en landschap. Denk aan de ontwikkeling van nieuwe landgoederen. Het is echter de vraag of dit groen en deze natuur dan een publieke functie krijgt.

## Literatuur

CPB/MNP/RPB (2006). *Welvaart en leefomgeving*. Rapportnr. 500081001. Centraal Planbureau, Milieu- en Natuurplanbureau & Ruimtelijk Planbureau, Den Haag/ Bilthoven.

Veeneklaas, F.R. & J. Vader (2010). *Demografie in de Natuurverkenning 2011; Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011*. WOT-werkdocument 194. WOT Natuur & Milieu, Wageningen.

### Colofon

De reeks 'WOT-papers' is een uitgave van de Wettelijke Onderzoekstaken (WOT) Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Een WOT-paper bevat resultaten van afgerond onderzoek op een voor de doelgroep zo toegankelijk mogelijke wijze. De maatschappelijke discussie waarbinnen en waarom het onderzoek is uitgevoerd, komt daarbij nadrukkelijk aan de orde, evenals de beleidsrelevantie en mogelijk de wetenschappelijke relevantie van de resultaten.

Onderzoekopdrachten van de WOT Natuur & Milieu worden gefinancierd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

Deze paper is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de unit WOT Natuur & Milieu. (Project WOT-04-006-101)

### Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Postbus 47  
6700 AA Wageningen  
t (0317) 48 54 71  
f (0317) 41 90 00  
info.wnm@wur.nl  
www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

